

POTPORE BISKUPA JOSIPA JURJA STROSSMAYERA ČITAONICAMA I NARODNJAČKOM POKRETU U ISTRI (GRAĐA DIJECEZANSKOG ARHIVA U ĐAKOVU)

Ivan MILOTIĆ

UDK 930.85:027>(497.5-3 Istra)“18“

Pravni fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Trg maršala Tita 14/I

Izvorni znanstveni rad

Rad je nastao zahvaljujući istraživanjima i proučavanjima, doduše krnje, dokumentacije koja se nalazi u Dijecezanskom arhivu u Đakovu, a koja se odnosi na znatnu (ne)imovinsku potporu koju je biskup Josip Juraj Strossmayer pružao hrvatskim čitaonicama u Istri, ali i listu *Naša sloga* u početnoj godini (1870.) njegova izlaženja (u Trstu) te zakladama za đačke stipendije.

Ključne riječi: J. J. Strossmayer, J. Dobrila, narodnjačke čitaonice, đačke stipendije, *Naša sloga*, Hrvatska narodna čitaonica u Svetom Petru u Šumi.

Keywords: J. J. Strossmayer, J. Dobrila, people's reading rooms, pupil's scholarships, *Naša sloga* (Our Concord), Croatian People's Reading Room at Sveti Petar u Šumi.

Parole chiave: J. J. Strossmayer, J. Dobrila, sale di lettura popolari, borse di studio, il giornale “*Naša sloga*”, la Sala di lettura croata di San Pietro in Selve.

Uvod

Drugu polovicu XIX. stoljeća u Istri obilježilo je izrazito jačanje narodnjaštva čiji je nositelj ispočetka bilo isključivo svećenstvo, a nakon smrti biskupa Jurja Dobrile 1882. godine i laička inteligencija predvođena Matkom Laginjom. Temeljne zasade ilirskog pokreta brzo su se raširile iz Zagreba¹ prema Rijeci i Kastavu, ali i na Bogoslovni fakultet u Gorici koji je za Istru imao presudno značenje u XIX. stoljeću kao mjesto obrazovanja i svekolike formacije bogoslova narodnjaka te mladog narodnjačkog svećenstva podrijetlom

¹ Supetarac Josip Bratulić (1818. – 1894.) susreo se s preporoditeljskim idejama tijekom školovanja u Zagrebu, gdje je prijateljevao i družio se s uglednom preporoditeljskom inteligencijom. Njega u djelu »Razvod istrianski od god. 1325.« (*Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, knj. 2) iz 1852. godine spominje Ante Starčević. Dopiranje preporoditeljskog utjecaja iz Zagreba posredstvom Josipa Bratulića ogleda se u tome što je te iste 1852. godine u Svetom Petru u Šumi osnovana škola za koju akademik Josip Bratulić navodi: »... u kojoj se – doduše – uči talijanskim jezikom, ali kako je vode supetarski kapelani, sigurno je pomoćni jezik u nastavi bio hrvatski« (Josip BRATULIĆ, »Pogled u povijest Supetarščine«, u: Mario BRATULIĆ – Ladislav TURČINOVIĆ (ur.), *Sv. Petar u Šumi nekad i danas*, MZ Sv. Petar u Šumi – Omladinski klub Sv. Petar u Šumi, Sveti Petar u Šumi, 1989., str. 30). Josip Bratulić je kao župnik u Vrhu osnovao i stipendijsku zakladu za pomoć školskoj djeci.

iz Istre.² Te iste zasade prodrle su i do Trsta te tamošnjeg *Slavjanskog društva*, koje je okupljalo osviještenu slavensku inteligenciju, a članom mu je od 1848. godine, prije negoli je imenovan biskupom, bio i Juraj Dobrila. Širenju zasada narodnjaštva u Istri pridonijelo je ukidanje Bachova apsolutizma *Listopadskom diplomom* od 1860. godine. Na buđenje nacionalne svijesti u Istri i zamah narodnjaštva u XIX. stoljeću presudno je utjecala onovremena teška zbilja većinskog hrvatskog stanovništva. Narodnjaštvo je u okvirima oprezne i nepogodujuće carske politike naspram većinskom slavenskom življu u Monarhiji općenito bilo izloženo samovolji manjinskih Talijana te sustavnim i hotimičnim naporima zatiranja svega slavenskog u Istri, koje je vrhovna austrijska vlast šutke promatrala, a time i konkludentno odobrivala.³ Buđenje nacionalne svijesti bilo je otežano i zbog dugovjeke (stoljetne) teritorijalno-političke odijeljenosti i rascjepkanosti hrvatskih krajeva i njihova stanovništva te stalnih pokušaja (pokazat će se bezuspješnih) njegova otuđenja od hrvatske matice.

Božo Milanović je u nekoliko pouzdanih i utemeljenih rasprava o narodnjačkom pokretu u Istri naznačio glavne razloge koji su pridonosili zanemarenosti i podređenosti hrvatskog naroda u Istri. Ponajprije navodi teško gospodarsko stanje koje je imalo za posljedicu nemogućnost školovanja djece sa sela, što je bio glavni razlog neprosvijećenosti seoskih sredina. Zatim ukazuje na činjenicu da su Hrvati u Istri gotovo svi bili poljodjelci, dok su Talijani bili građanski sloj i stanovnici gradskih sredina koji su imali mogućnost školovati djecu te im, potaknuti naklonjenošću austrijske politike, priskrbiti mjesta u javnoj vlasti i na najznačajnijim upravnim, sudbenim i zakonodavnim položajima. K tome, Talijane je u njihovim iredentističkim pobudama poticala Italija s kojom su bili u stalnoj sprezi i od kojih su zapravo dolazile političko-nacionalne ideje.⁴

Kao bit problematike položaja Hrvata u Istri u drugoj polovici XIX. stoljeća i njegova poboljšanja nameće se pitanje školovanja na hrvatskom jeziku i u hrvatskom duhu. K tome, kao prijevika potreba nameće se osnivanje društava i ustanova koje će pružiti mogućnost hrvatskom stanovništvu da se u svojim sredinama u hrvatskom duhu prosvjećuju druženjem, čitanjem, učenjem i sl. Juraj Dobrila uvidio je potrebu prosvjetne djelatnosti kada je 1857. godine stupio na čast porečkog i pulskog biskupa susrevši se pritom s posvemašnjim nedostatkom hrvatskog svećenstva koje bi obavljalo pastoralnu djelatnost u većinskim hrvatskim župama. Ovaj je problem bio izrazit jer talijanski svećenici nisu prihvaćali namještenja u hrvatskim župama pa su župe ostajale bez svećenika, a škole bez učitelja.⁵ Prema Dobrilnu naumu prosvjetna i prosvjetiteljska djelatnost među Hrvatima u

² Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, IKD »Juraj Dobrila«, Pazin, 1991., str. 181–184.

³ B. Milanović u svojim djelima narodnjački pokret u Istri naziva *narodnom borbom*; Božo MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu*, knj. 1., IKD »Juraj Dobrila«, Pazin, 1992., str. 9–10.

⁴ ISTI, *Hrvatski narodni preporod u Istri...*, str. 182.

⁵ Mladen Juvenal MILOHANIĆ, »Biskup Juraj Dobrila osnivač studentskih stipendija 1865.«, *Istarska Danica*, Pazin, 1991., str. 137.

Istri imala je za cilj iznjedruti veći broj hrvatskih bogoslova i mladih svećenika, a time i učitelja koji će poučavati hrvatskim jezikom.

Unatoč nespornim i velikim zaslugama istarskog svećenstva i hrvatske laičke inteligencije iz Istre za širenje narodnjačkog pokreta, često se zanemaruje imovinska osnovica koja je činila njegovu temeljnu polugu, a bez koje bi njegov učinak ostao nezamijećen i trenutani. Problematika je financiranja djelatnosti koje su činile okosnicu narodnjačkog pokreta – izdavaštva, čitaonica, škola, posujilnica i stipendijskih zaklada za učenike – iznimno složena. Podupiranje ovih djelatnosti, koje su bile raznolike, teritorijalno sveobuhvatne i financijski zahtjevne, nije bilo moguće provesti oskudnim sredstvima i redovitim prihodima istarskog svećenstva ili laika narodnjaka. Arhivska istraživanja pokazuju da su najveći dio potrebnih sredstava osiguravale dvije osobe: porečki i pulski, a potom tršćanski i koparski biskup Juraj Dobrila te đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer.

U ovom radu bit će prikazani rezultati arhivskih istraživanja provedenih u Dijecezanskom arhivu u Đakovu koji se odnose na znatnu imovinsku i neimovinsku potporu koju je J. J. Strossmayer pružao osobito hrvatskim čitaonicama u Istri, ali i listu *Naša sloga* u početnoj (1870.) godini njegova izlaženja (u Trstu) te zakladama za đačke stipendije. Ovaj rad nastao je temeljem istraživanja i proučavanja dokumentacije koja je u Dijecezanskom arhivu u Đakovu krnje očuvana pa stoga ovo ograničenje treba imati u vidu prilikom čitanja nadolazećih redaka.

Pozadina Strossmayerove i Dobriline potpore narodnjačkom pokretu u Istri i Sjevernom hrvatskom primorju

Strossmayerovo imovinsko i neimovinsko podupiranje narodnjaštva u Istri ima duboko uporište u prijateljstvu s J. Dobrilom tijekom studija teologije na bečkom Augustineumu. Dobrila se još prije, tijekom gimnazijskog obrazovanja u Karlovcu, susreo s ilirskim pokretom koji se kasnih 20-ih i 30-ih godina izrazito rasplamsavao u Banskoj Hrvatskoj. U Karlovcu je zasigurno susreo i druge mladiće izrazito prohrvatskog i proslavenskog usmjerenja,⁶ a prvi začeci *slavjanskih* ideja u to su se vrijeme počeli pojavljivati i na Kvarnerskim otocima te u istočnoj Istri. Zasigurno je J. Dobrila za gimnazijskih dana u Karlovcu shvatio potrebu potpomaganja školovanja učenika koji dolaze iz hrvatskih težačkih obitelji koje same nisu u mogućnosti snositi njegove izdatke. Tijekom cijeloga svojeg života J. Dobrila je na osobit način bio povezan s Istrom koja je u njegovu poimanju predstavljala ne samo rodni zavičaj i težačku i bogobojaznu sredinu već područje najstarijeg

⁶ Karlovac je u prvoj polovici XIX. stoljeća jedna od najnaprednijih građanskih sredina u Hrvatskoj. U Karlovcu tada iznimno snažan položaj ima domaća građanska klasa koja je nacionalno osviještena, prosperitetna, poduzetna i obrazovana. Juraj Dobrila se ondje družio s mladićima iz Like, Korduna i Karlovca. Ondje je 1826. godine boravio i sam Ljudevit Gaj; usp. Josip BRATULIĆ, »Hrvatski književni jezik – sredstvo i cilj Dobriline društveno-nacionalne borbe u Istri«, u: Galiano LABINJAN (gl. ur.), *Juraj Dobrila – Istarski preporoditelj (1812-1882)*, IKD »Juraj Dobrila« i dr., Pazin – Pula, 1985., str. 117.

hrvatskog doseljenja, ali i uporište glagoljičke pismenosti i tradicijskog bogoslužja na narodnom jeziku.⁷

Školovanje na bečkom Augustineumu i prijateljevanje s nekoliko tadašnjih i budućih vrsnih intelektualaca (budućih crkvenih velikodostojnika) presudno je utjecalo na podupiranje narodnjaštva diljem *slavjanskih krajeva*. U Beču su na Augustineumu sa Strossmayerom studirali Juraj Dobrila, Sigismund Kovač (budući biskup u Vesprimu – Veszprém) i Lajos Haynald (budući nadbiskup u Kaloči – Kalocsa, i kasnije kardinal). Na Augustineumu je J. Dobrila boravio od 1839. do 1842., a J. J. Strossmayer godinu kraće, od 1840. do 1842. godine, jer je vrlo brzo i s iznimnim uspjehom položio sve rigoroze.⁸ Ovo studentsko prijateljstvo urodilo je, između ostalog, zajedničkim gledištima na pitanje slavenskog elementa u Monarhiji (tzv. *slavjanstva*), identičnim nacionalno-političkim shvaćanjima,⁹ zajedničkim poimanjem potrebe poticanja i potpomaganja narodnjaštva. Studentsko prijateljevanje i istomišljeništvo pokazalo se sasvim jasno na *Prvom vatikanskom koncilu* (koji se održavao od kraja 1869. do 20. listopada 1870. godine) gdje su J. J. Strossmayer, J. Dobrila i L. Haynald zajedno pripadali manjinskoj skupini u raspravi o papinoj nepogrešivosti kada odlučuje *ex cathedra*.¹⁰

Daljnja i nerijetko zanemarena okolnost koja je bitno utjecala na razvoj narodnjačkog pokreta u Istri, a time i čitaonica, odnosi se na središta u kojima su biskupske časti obnašali J. J. Strossmayer i J. Dobrila. Potonji je 1875. godine imenovan tršćanskim i koparskim biskupom. Stolovao je u Trstu, tada najvećoj luci i jednom od najprosperitetnijih gradova Monarhije, u kojoj je biskup imao znatne prihode i imovinu. Biskup J. J. Strossmayer promišljenim je gospodarenjem šumama hrasta lužnjaka oko Đakova Biskupiji priskrbio znatnu imovinu. Jedan dio ostvarene dobiti promišljeno je i sustavno odašiljao u Istru kao potporu žarištima narodnjaštva – čitaonicama, izdavaštvu i stipendijskim zakladama. U arhivskoj građi, o kojoj će se govoriti u nastavku ovoga rada, razabire se da je J. J. Strossmayer iz Đakova pomno pratio djelovanje ustanova koje je potpomagao te da je redovito dobivao (i vjerojatno zahtijevao od njih) godišnja financijska izvješća i račune. U urudžbenim zapisnicima Duhovnog stola biskupije u Đakovu počevši od 1869. godine¹¹ razabire se da je potpora bila odašiljana bilo na zamolbu čitaonice ili koje druge ustanove ili po preporuci J. Dobrile ili je J. J. Strossmayer, iznimno, samoinicijativno i po vlastitu nahodanju pružio potporu nekoj ustanovi. Dobrilina uloga u raspodjeljivanju sredstava

⁷ Petar STRČIĆ, »Prijelomna vremena Istre i Juraj Dobrila«, u: LABINJAN (gl. ur.), *Juraj Dobrila – Istarski preporoditelj...*, str. 51.

⁸ Matija PAVIĆ – Milko CEPELIĆ, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, repr. iz 1900., Biskupski ordinarijat, Đakovo, 1994., str. 32–33.

⁹ Dragovan ŠEPIĆ, »Politička koncepcija Jurja Dobrile«, u: LABINJAN (gl. ur.), *Juraj Dobrila – Istarski preporoditelj...*, str. 56.

¹⁰ Niko IKIĆ, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2002., str. 134.

¹¹ Dijecezanski arhiv u Đakovu (dalje: DAĐ), Urudžbeni zapisnici Duhovnog stola u Đakovu (dalje: Ur. zap. DS), 1869. godina.

bila je vrlo važna i često se svodila na davanje preporuka¹² ili, rjeđe, na odašiljanje osobnih prijateljskih molbi J. J. Strossmayeru. U svojim je zahtjevima J. Dobrila prema J. J. Strossmayeru, čini se, bio vrlo oprezan, upravo kao i smjernice njegove politike financiranja općenito, a osobito potpomaganja učeničkih stipendijskih zaklada. Josip Turčinović, znamenit i zaslužan Supetarac, svećenik, teološki pisac i nakladnik ovako je zapisao o J. Dobrili: »Iz tog konteksta prirodno izlazi i poznata činjenica da je čitav život tražio novac za stipendiju đaka, u prvom redu svećeničkih kandidata. U tu svrhu je uložio sve što je i sam privrijedio. Štoviše cjelokupno njegovo, ali uspješno gospodarenje, koje se na mahove moglo doživljavati kao škrtost, nadahnuto je gornjom njegovom vizijom. Bio je dakle uporna osoba dosljedna svojoj misiji u službi naroda.«¹³

Prema shvaćanju autora ovoga teksta, zbog svih ovih razloga opravdano se J. J. Strossmayer i J. Dobrila mogu smatrati jedinim ilircima koji su svoja ilirska (*slavjanska*) nacionalno-politička shvaćanja proveli u djelo. Ostali predstavnici ilirskog pokreta većinom su se usmjerili na intelektualno, duhovno i književno stvaralaštvo.

Osvrnemo li se detaljnije na društveno-političke nazore J. J. Strossmayera o narodnom jeziku i literaturi na narodnom jeziku, postaju jasnima razlozi njegove sklonosti narodnjačkim čitaonicama. On je ustajao da se narodni jezici u školama podupiru i da imaju prvenstvo pred svakim drugim jezikom. Prema Strossmayeru, narodnoj literaturi ne smije biti prepreke, a zalaže se da se sve učini da narodna knjiga ima prvenstvo te da postane dostupna širokim masama. Odlučno se usprotivio da talijanski i njemački jezik imaju prvenstvo pred narodnim jezikom u mnogim školama.¹⁴ Strossmayer se zalagao za poštivanje mnogobrojnih narodnosti Monarhije, o čemu svjedoči i njegova sljedeća misao: »Nama svima leži na srcu jedinstvo i veličina Austrije, ali to ne može biti ako se ne bude poštivao svačiji jezik, ako narodi ne budu imali garancije za uzdržavanje svoje narodnosti i svoga jezika. To će jedinstvu i moći države više pripomoći, nego žalosni onaj pokus minulog desetogodišta, kojeg kobni rezultat i danas svi osjećamo.«¹⁵

Potpomaganje narodnjačkog pokreta općenito, a osobito čitaoničkog pokreta, posljedica je i ozbiljne zabrinutosti J. J. Strossmayera zbog surove politike nasilne nacionalne asimilacije koju su u Istri zastupali vodeći talijanski političari i povjesničari. Takva je politika uživala podršku talijansko-austrijskog upravnog aparata i sloja nacionalno-liberalnog građanstva. To se možda ponajbolje razabire iz pisma iz 1877. godine koje je C. de Franceschi (inače povjesničar sklon pisanju ponajboljih krivotvorina) upućivao G. Kobleru navodeći da je slavenska prisutnost u Istri neodrživa te da je prirodno da talijanski

¹² Preporuke su se gotovo uvijek davale usmenim putem, no zasigurno su se J. J. Strossmayer i J. Dobrila u toj mjeri dobro razumjeli da su unaprijed znali kakav stav zauzeti u nekom slučaju. U arhivskom fondu Dijecezanskog arhiva u Đakovu čuva se Strossmayerovo pismo s datumom 12. siječnjem 1871. u kojem se čita da je po preporuci biskupa Jurja Dobrile čitaonici *Puljskoj u Istriji* darovao 100 forinti.

¹³ Josip TURČINOVIĆ, »Juraj Dobrila kao biskup«, u: LABINJAN (gl. ur.), *Juraj Dobrila – Istarski preporoditelj...*, str. 102.

¹⁴ PAVIĆ – CEPELIĆ, *Biskup Josip Juraj Strossmayer...*, str. 436.

¹⁵ *Isto*, str. 437.

element prevlada nad slavenskim potirući ga.¹⁶ U tome je imao puno ranijih uzora, od kojih treba istaknuti C. Combija (1827. – 1884.), angažiranog publicista talijanske liberalne nacionalne i nacionalističke inteligencije, inače osobu koja nije poznavala onovremene društveno-političke procese koji su se odvijali među hrvatskim i slovenskim življem u Istri. Njegova je znamenita krilatica iz 1858. godine da necivilizirane Slavene treba akulturirati.¹⁷ Sustavno podupiranje, između ostalog, i narodnjačkih čitaonica u Istri ciljalo je *in concreto* osujetiti takve namjere te prosvjećivanjem puka u slavjanskome duhu osvijestiti hrvatsko stanovništvo o vlastitu identitetu i narodnosti. Bitno je obilježje takvih radnji da one nisu bile usmjerene ni protiv koga, već su imale cilj intelektualno, duhovno i nacionalno uzdignuti sredinu osnivanjem i potpomaganjem čitaonice.

Osnivanje čitaonica osobito je u svojem početku (ali i kasnije, iako u manjoj mjeri) proizlazilo iz nacionalno-političkih i društveno-političkih shvaćanja pa su imale i izraženu političku dimenziju. Njihovo je osnivanje također posljedica razvoja svijesti o potrebi kulturno-prosvjetiteljskog djelovanja kojemu je svrha bila postići političku ravnopravnost s Talijanima u Istri i oduprijeti se namjeri talijanske akulturacije i asimilacije hrvatskog stanovništva. Nositeljem čitaoničkoga pokreta u većim sredinama i gradovima bila je malobrojna hrvatska inteligencija i mlado obrazovano građanstvo, a u selima isključivo svećenstvo.¹⁸

Arhivska građa o Strossmayerovu podupiranju čitaonica u Dijecezanskom arhivu u Đakovu

U Dijecezanskom arhivu u Đakovu nalaze se *Zapisnici Duhovnog stola biskupije u Đakovu* čiji su sastavni dio i *Urudžbeni zapisnici* od 1869. godine u kojima su sadržane zabilješke i naznake o korespondenciji biskupa J. J. Strossmayera s čitaonicama. *Urudžbeni zapisnici* čine samo formalne zabilješke o odašiljanju i primitku pisama u korespondenciji s čitaonicama, ali ne i sam sadržaj korespondencije. Od pisama o kojima su u navedenim *Urudžbenim zapisnicima* vodile bilješke nije ništa očuvano jer ih je sam J. J. Strossmayer nešto kasnije izvukao iz urudžbenih zapisnika te ih uzeo k sebi na privatno korištenje. K tome, moguće je i da su spise iz *Urudžbenih zapisnika* izuzeli M. Pavić i M. Cepelić radi prikupljanja arhivske građe za objavu antologijskog djela *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, koje su objavili 1900. godine, povodom 50. obljetnice Strossmayerova biskupovanja.

Iz zabilješki *Urudžbenih zapisnika* razabiru se brojne zamolbe za financijskom potporom koje je J. J. Strossmayer primao, zahvale za novčanu potporu ili novčani dar, a postoje

¹⁶ De Franceschijevo pismo Giovanniju Kobleru iz 1877. god. v. u: »Lettere di Carlo De Franceschi a Giovanni Kobler«, *Rivista semestrale della Società di studi fiumani*, 6, 1928., str. 170. Vrlo slična razmišljanja nalaze se i u djelu: Bernardo BENUSSI, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Libreria Treves-Zanichelli, Trst, 1923., str. 346. Benussi pripada skupini manje cijenjenih talijanskih povjesničara kojemu se nerijetko odriče pouzdanost.

¹⁷ O tome iscrpno s popisom literature vidi: Miroslav BERTOŠA, »Istarsko 'akulturacijsko' ravnotežje druge polovice XIX. stoljeća«, u: LABINJAN (gl. ur.), *Juraj Dobrila – Istarski preporoditelj...*, str. 81–83.

¹⁸ Bruno DOBRIĆ, »Čitaonice i čitaonički pokret«, u: *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav BERTOŠA – Robert MATIJAŠIĆ, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005., str. 158–160.

i brojni dobro dokumentirani slučajevi kada su čitaonice J. J. Strossmayeru dostavljale diplome (*diplom*) o redovnom ili počasnom članstvu.¹⁹ Rjeđe se u očuvanim *Urudžbenim zapisnicima* spominju zahtjevi za dostavom Strossmayerova lika, odnosno slike s Biskupovim likom koja bi krasila prostorije čitaonica čijim je bio podupirateljem ili članom.²⁰ Potpore navedene u *Urudžbenim zapisnicima* nisu bile utemeljiteljske jer je njihov iznos bio suviše mali, već članske potpore kojima je J. J. Strossmayer u znak podrške njihovu djelovanju poslao simbolični iznos (veći od članarine). Čitaonice bi ga tada imenovale svojim članom i o tome mu poslale dopis, koji se u Đakovu uredno urudžbirao s odgovarajućim napomenama. Strossmayerova potpora ili njegovo redovno, odnosno počasno članstvo bili su osobit znak potpore i povjerenja u čitaonicu. U Strossmayerovim dokumentima koji se odnose na čitaonice i razna druga društva nalazi se velik broj pravila takvih udruženja i godišnjih računa. Strossmayerova pomoć nije bila jednokratna, već je on sustavno, periodički, a ponekada i *ad hoc*, u slučaju potrebe, potpomagao čitaonice. U Dijecezanskom arhivu u Đakovu, u zbirci spisa koji se odnose na Strossmayerovu korespondenciju s čitaonicama, postoje pisma s priloženim uplatnicama određenih novčanih iznosa. Nakon što bi Strossmayer dobio zamolbu za potporu, uplaćivao bi određeni iznos novca, a uplatnicu bi umetao u zaprimljeno pismo koje je bilo posebno urudžbirano.²¹

U fondu arhivske građe koji se citira u ovome radu zastupljena je i građa o djelovanju čitaonica, ali i drugih ustanova koje je J. J. Strossmayer podupirao. S obzirom na njihovu brojnost proizlazi da su čitaonice i druge ustanove u Đakovačku biskupiju redovito pošiljale programe rada, dokumentaciju o urednom djelovanju i poslovanju te podatke o financijskom poslovanju. Očigledno je J. J. Strossmayer iz Đakova pomno pratio djelovanje čitaonica kojima je bio član ili podupiratelj te svrhovitost, pravilnost i zakonitost njihova djelovanja i poslovanja. Oni su, zajedno s narodnjačkim obilježjem čitaonice ili neke druge ustanove, bili temeljni kriteriji za financijsko podupiranje, ali i za Strossmayerovo pristupanje redovnom ili počasnom članstvu.

¹⁹ Ur. zapisnik br. 599 od 31. ožujka 1869.; čitaonica u Lošinj u dostavlja *diplom* Strossmayeru kao svojem članu. Strossmayer joj zahvaljuje. Ur. zapisnik br. 600, 1869.; čitaonica u Vranjskom dostavlja biskupu Strossmayeru diplomu o imenovanju članom. Navodi se da joj je Biskup poslao 50 forinti. U pismu od 10. travnja 1868. narodna čitaonica iz Ljutomera šalje Strossmayeru diplomu te ga moli za milost i blagonaklonost. Strossmayer je odgovorio 17. travnja 1868. uplativši u korist čitaonice 100 forinti. Dana 23. svibnja čitaonica iz Ljutomera poslala je Strossmayeru zahvalu na daru; usp. DAĐ, Ur. zap. DS, 1869. godina s odgovarajućim brojevima; Strossmayerova korespondencija (dalje: SK), kut. »Škole, čitaonice, o Srbiji, razno«, 1852. – 1869.

²⁰ Na Đorđevdan 1865. godine upućeno je iz Budve pismo J. J. Strossmayeru kojim je obaviješten da je imenovan glavnim »počastnim članom Narodne čitaonice budvanske« te da je u čitaonici određeno da je ima krasiti Strossmayerov lik. J. J. Strossmayer je u korist čitaonice uplatio 100 forinti, na čemu mu je Narodna čitaonica budvanska poslala zahvalu.

²¹ Strossmayer je poticao i novčano potpomagao nakladništvo i tiskarstvo, udruženje učitelja u Pragu, bio je kum riječke zastave, podupiratelj zaklada za stipendiranje studenata, pjevačkih društava, škole u Vukovaru, podupirao je gradske i seoske škole. Podupirao je sljedeće čitaonice za koje postoje spisi u Dijecezanskom arhivu u Đakovu: u Varaždinu, Koprivnici, Ljubljani, Mariboru, Kraljevici, Rijeci, Lošinj, Vrbniku, Splitu, Zadru, Metliki, Velom Lošinj, Novom Mestu, Senju, Starigradu na Hvaru, Jelsi, Dubrovniku, Karlovcu, Kotoru, Budvi, Herceg Novom, Ljutomeru, Sinju, Trstu. Podupirao je i umjetnost, siromašne studente i doktorande (osobito prava). Potpomagao je i privatne knjižnice.

Strossmayerov odnos s čitaonicama u Istri i Sjevernom hrvatskom primorju

Osvrnemo li se поближе na područje Istre i Sjevernog hrvatskog primorja, zapaža se Strossmayerovo nastojanje da podupire isključivo hrvatske čitaonice narodnjačkih (*slavjanskih*) obilježja s odgovarajućom unutarnjom organizacijom i strukturom te zakonitim financijskim poslovanjem. Prema usmenim navodima zaslužnog prof. dr. sc. A. Šuljka, najboljeg poznavatelja Strossmayerove korespondencije, J. J. Strossmayer se prije odašiljanja potpore čitaonicama u Istri uvijek raspitivao je li riječ o hrvatskoj narodnjačkoj čitaonici. Strossmayer je podupirao čitaonice ili samoinicijativno, ili na zamolbu neke čitaonice ili po zamolbi biskupa Dobrile. Na području Istre i Rijeke J. J. Strossmayer je financijski potpomogao čitaonice u Senju, Kraljevici, Lošinj, Velom Lošinj, Rijeci, Vrbniku i Kastvu. Podatci o podupiranju čitaonica u Istri nisu u cijelosti očuvani. Poznato je podupiranje i Strossmayerovo pristupanje članstvu i drugih čitaonica u Istri (primjerice supetarske) za koju, kako u Dijecezanskom arhivu u Đakovu, tako ni u Svetom Petru u Šumi, ne postoje izvorni podatci.

Strossmayer je bio član *Narodne čitaonice u Rieci* od 1869. godine kada je, temeljem podataka iz *Uredžbenih zapisnika Duhovnog stola u Đakovu*, imenovan njezinim članom.²² No, ovu čitaonicu podupirao je puno ranije. Dana 14. veljače 1863. u korist riječke čitaonice nenadano je uplatio 100 forinti. *Narodna čitaonica u Rieci* mu je nato poslala pismo zahvale datirano 10. ožujka 1863. godine.²³

Pismom od 15. siječnja 1864. godine *Društvo narodne čitaonice u Kraljevici* imenovalo je J. J. Strossmayera »začasnim sučlanom Društva narodne čitaonice u Kraljevici«. U korist je ove male čitaonice i njezina društva (imala je 40 članova) J. J. Strossmayer uplatio 50 forinti na dan 3. veljače 1864. godine. Već 21. veljače 1864. *Društvo narodne čitaonice u Kraljevici* poslalo je J. J. Strossmayeru zahvalu na učinjenom.²⁴

Prva u Istri utemeljena je 27. prosinca 1866. kastavska *Čitalnica* koja je svojim počasnim članovima odmah imenovala J. J. Strossmayera i J. Dobrilu.²⁵ Imenovanje J. J. Strossmayera počasnim članom kastavske *Čitalnice* posvjedočeno je pismom od 19. lipnja 1867. godine. Strossmayer je u pismu od 10. srpnja iz iste godine zahvalio, dajući podršku i poticaj radu *slavjanske čitaonice* i obdarivši je pritom sa 100 austrijskih forinti. Postoje oba pisma, a u Strossmayerovo je umetnuta i uplatnica.²⁶

²² DAĐ, Ur. zap. DS br. 251, 1869. godina.

²³ SK, kut. »Školstvo, prosvjeta čitaonice, mecenstvo«, 1856 – 1872.

²⁴ *Na ist. mj.*

²⁵ Makso PELOZA, »Strossmayer i Istra«, u: *Istarska Danica*, Pazin, 1981., str. 54.

²⁶ SK, kut. »Škole, čitaonice, o Srbiji, razno«, 1852. – 1869. Iz Strossmayerove korespondencije razabiru se pisma koja je otprije odašiljao gradovima i slavjanskim čitaonicama u Dalmaciji: dana 11. studenog 1865. J. J. Strossmayera je *Vieće občine Makarske* imenovalo makarskim građaninom, dok je 1866. godine imenovan počasnim članom nove čitaonice u Šibeniku. Dana 19. ožujka 1863. J. J. Strossmayer je radi utemeljenja narodne knjižnice u Osijeku položio 1.000 Kr u blagajnu. Strossmayer je namjenski, radi budućeg osnivanja čitaonice, polagao novac u blagajnu s ciljem ili da se taj novac namijeni utemeljenju ili da se u tu svrhu koristi kamata od glavnice; usp. *na ist. mj.*

Čitaonica u Velom Lošinju uputila je 16. svibnja 1867. zamolbu J. J. Strossmayeru da bude njezin počasni član. On je to prihvatio uplativši joj 100 forinti uplatnicom koja je priložena u pismima velološinske čitaonice.²⁷ Dana 31. ožujka 1869. čitaonica u Lošinju dostavlja *diplom* Strossmayeru kao svojem članu, na čemu joj on zahvaljuje.²⁸

Puno podataka o ustroju i djelovanju narodnih čitaonica u Istri i Sjevernom hrvatskom primorju nalazi se u nekoliko pisama koje je J. J. Strossmayer razmijenio s čitaonicom u Vrbniku. Dana 28. rujna 1871. Strossmayeru je dopis uputila vrbnička čitaonica, utemeljena »dobrohotnom podporom svojih suseljana«, čija je namjera bila »širenje pučke prosvjete«. Prema navodima utemeljitelja, ova je čitaonica imala pučki biljeg. Čitaonica je imala: *društveni ustav*, dozvolu djelovanja, a službeni naziv bio je *Hrvatska čitaonica u Vrbniku*. Temeljni autonomni akt svojega djelovanja *Ustav društva hrvatske čitaonice u Vrbniku*, poslala je J. J. Strossmayeru na uvid. Čitaonica je otvorena 1. travnja 1871., a 28. rujna 1871. održana je i prva godišnja skupština. Skupštinu su činili redovnici, laici i seljaci. U pismu se navodi: »Videć tako lijep plod svojih napora, pojavi se obće osviedočenje da bi društvo moralno veoma ojačalo ako bi prvake i zaštitnike roda svoga, uz njihovu privolu, u broj počasnih članova uvrstilo.« Ovim pismom odaslala se zamolba njegovoj prečasnosti, J. J. Strossmayeru, da prihvati biti njezinim počasnim članom. Strossmayer je to prihvatio, uplativši u korist čitaonice 50 forinti.

Prema čl. 1. *Ustava društva hrvatske čitaonice u Vrbniku* cilj je knjižnice: »čitanje dobrih časopisov i knjig, osobito o poljodjelstvu i pučkom gospodarstvu, prosvjeta puka čez udruživanja i primjerene ter korisne zabave«. Prema čl. 2. *Ustava* »... u tu svrhu skrbiti će društvo: a) za dovoljne prostorije, b) za časopise i knjige, c) po mogućnosti za ustrojenjem društvene pučke čitaonice za koju će u svoje vrieme glavna skupština pravila ustanoviti«. Prema čl. 3. *Ustava*: »Društvo se sastoji od pravih i počasnih članov.« Prema čl. 4.: »Članom može postati svaki vriedan muž, samo da je svoj gospodar i da je navršio 24 lieta dobe svoje. Jedinim učenikom se dopušta da se i ispod 24. godine začlaniti mogu ako su samo nižu gimnaziju ili preatku svršili.« Društvom upravlja *Upravljajući odbor* koji se skrbi da se svaki član drži pravila društva, a njegovim članom mogu postati osobe samo s prebivalištem u Vrbniku. Odbor predstavlja i zastupa društvo prema trećima. On odlučuje o pripuštanju novih članova u društvo. Društvo ima *Glavnu godišnju skupštinu* koju *Upravljajući odbor* obavještava o godišnjem njezinu radu i njoj polaže račune. *Glavna godišnja skupština* temeljem glasovanja imenuje *Upravljajući odbor* te zaprima njegove prijedloge. *Glavna godišnja skupština* uzima u najam prostor, određuje najamninu, određuje plaću čuvaru, određuje i mijenja *Ustav*, određuje visinu godišnje članarine, određuje održavanje zabava i imenuje počasne članove. Kvorum čini 50 % svih članova čitaonice, a odluke se donose natpolovičnom većinom glasova prisutnih članova. Društvo ima svoju knjigu u koju se upisuju sve odluke, a koje potpisuju predsjednik i tajnik.

Pravo je svakog člana dolaziti u čitaonicu, u njoj boraviti od osam sati ujutro do devet sati navečer i zabavljati se čitanjem, dopuštenom igrom i razgovorom. Svaki član ima

²⁷ *Na ist. mj.*

²⁸ DAD, Ur. zap. DS br. 599 od 31. ožujka 1869.

pravo zahtijevati poslugu od čuvara u knjižnici, ali ne i izvan nje. Svaki član ima pravo u čitaonicu dovesti strana gosta, ali se strani gost mora upisati u knjigu gostiju. U društvu se nalazi i knjiga žalbe u koju svaki član može upisati svoje primjedbe i pokude. Članovi sudjeluju u radu *Glavne godišnje skupštine* i tajnim glasovanjem ovlašteni su birati članove *Upravljavajućeg odbora*. Skupštine mogu biti i izvanredne. *Upravljavajući odbor* ima šest članova. Svi članovi imaju jednaka prava i dužnosti, izuzev pravih članova jer je imetak čitaonice samo njihov, a ne i od redovnih članova.²⁹

Čitaonica u Senju dopisom od 2. siječnja 1871. obavijestila je J. J. Strossmayera da ga je 14. kolovoza 1870. imenovala *začasnim članom*. Strossmayer joj je kao znak potpore uplatio 100 forinti. Na dan 28. ožujak 1871. datirano je pismo zahvale senjske čitaonice za ovaj visoki novčani dar.³⁰

Na dan 12. siječanj 1871. datirano je Strossmayerovo pismo u kojem navodi da je po preporuci biskupa J. Dobrile *čitaonici Puljskoj u Istri* darovao 100 forinti: »12. siječnja 1871. godine 'Dne 12. siječnja poklonio je preuzvišeni gospodin biskup čitalnici Puljskoj u Istri na preporuku biskupja Jurja Dobrile 100 forinti...'«³¹ Nikola Voršak, Strossmayerov predstavnik u Rimu, u svojem pismu Franji Račkom u Zagreb od 1. prosinca 1869. govori o istarskoj čitaonici u Puli, potpori za nju, časopisima i sporazumu s Dobrilom. U tome se pismu navodi potreba da se puljskom kapelanu Jakobu Ravnikaru uputi novčana potpora.³²

Prilikom financiranja opaža se tendencija da se većim gradskim čitaonicama s većim brojem članova doznačuje potpora od 100 forinti dok se manjim čitaonicama (s manjim brojem članova), poput Kraljevice, doznačuju iznosi od 50 forinti. U matičnoj Đakovačkoj biskupiji Strossmayer nije uvijek nailazio na potporu za takve izdatke. Đakovački kaptol smatrao ih je prekomjernima, osobito u vrijeme gradnje đakovačke katedrale u razdoblju od 1866. do 1882. godine koja se otegnula na čak 16 godina zbog posvemašnjeg nedostatka novca. No, i u tom razdoblju financijske su potpore narodnjačkom pokretu u Istri iz Đakova redovito dolazile kada bi se pojavila potreba. Spomenut je već primjer puljske čitaonice.

Hrvatske čitaonice u Istri i Sjevernom hrvatskom primorju imale su osobitu i sveobuhvatnu ulogu. To su bile ustanove čija je svrha znatno prelazila čitaoničku. Sama izgradnja čitaonica, njihovo osnivanje i financiranje, koje su često podupirali hrvatski narodnjaci iz udaljenih hrvatskih krajeva, odašiljala je jasnu političku poruku. Čitaonice su bile žarište izvorne narodnjačke misli, ali i mjesta otpora, kako sam J. J. Strossmayer to navodi, germanizaciji, talijanizaciji i mađarizaciji hrvatskih prostora. Čitati hrvatsku literaturu, dobre knjige i časopise, ili pak čitati molitvu iz Dobrilina molitvenika *Otče, budi volja tvoja* nije se svodilo na puko čitanje i usvajanje podataka. To je bilo čitanje hrvatske riječi i misli te pronošnje ideje narodnjaštva. Kao vrsni intelektualac, teolog, gospodarstvenik i zagovornik *slavjanstva*, J. J. Strossmayer je moralno i financijski

²⁹ SK, kut. »Školstvo, prosvjeta čitaonice, mecenstvo«, 1856. – 1872.

³⁰ *Na ist. mj.*

³¹ *Na ist. mj.*

³² PELOZA, »Strossmayer i Istra...«, str. 54.

podupirao čitaonice prepoznajući njihovu presudnu važnost. Ta ideja *slavjanstva* nije bila ograničena na hrvatski narodni prostor, ali nikako nije težila integralnom jugoslavenstvu, kako se često nepromišljeno navodi. Crkva u Istri svesrdno je poticala narodnjaštvo i osnivanje čitaonica. Nakon ukinuća bratovština i uslijed razdijeljenosti teritorija Istre jurisdikcijama biskupije u Trstu i Kopru, odnosno Poreču i Puli, ponajprije čitaonice, a potom posujilnice, hrvatske škole i različita narodnjačka društva predstavljala su institucionalizirani oblik crkvenog utjecaja na laičkom području i svojevrsni produžetak djelovanja nekadašnjih bratovština.

Narodne čitaonice bile su društva građana uređena sukladno odredbama austrijskog *Zakona o udruženjima* iz 1867. godine. Struktura, djelovanje, statusna pitanja i pitanja članstva bila su uređena statutom čitaonica. Čitaonice su bile utemeljene radi pribavljanja časopisa i knjiga te druge poučne literature na narodnom jeziku. Imale su vlastite prostorije, zaposlenike (redare) i evidencije. Izuzev čitalačke djelatnosti, u njima su se često održavale zabave, predavanja, predstave, prigodna okupljanja i društveno-političke rasprave.

Strossmayerove potpore listu *Naša sloga*, učeničkim stipendijskim zakladama i drugim ustanovama u Istri

U dopisu od 31. prosinca 1870. urednik *Naše sloge* Antun Karabaić (*Karabaich*) zahvaljuje J. J. Strossmayeru u ime »siromašnih istarskih Hrvatah« dalje navodeći: »Od srca želeć da Vam dobri Bog dobrostivo vrati u svakom dobru sve što ste za njegovu zapašćenu djetcu čonite, i čestitajuć Vam na mlado ljeto...« U ovom pismu spominje se obilata darežljivost biskupa J. J. Strossmayera *Našoj slogi* na čemu mu Karabaić zahvaljuje u svoje ime i ime siromašnih istarskih Hrvata. Spominje se i doprinos biskupa J. Dobrile listu *Naša sloga*. Strossmayerova potpora zasigurno je bila utemeljiteljska te je dobivena zahvaljujući J. Dobrili, koji je najzaslužniji za njezino pokretanje.³³

Strossmayerov udio u financiranju narodnjačkog preporodnog pokreta u Istri nije bio isključivo u svezi s čitaonicama i izdavaštvom. Najveću imovinsku potporu đakovački biskup dao je stipendijskoj đačkoj zakladi u Pazinu koja je imala naziv *Đačko pripomoćno društvo u Pazinu*. U Prvom godišnjem izvještaju (1900. godine) Strossmayer se navodi kao najviši počasni član zaklade zajedno s Franom Kalisterom, veleposjednikom iz Trsta, i Slavom Dragićem, namjesnim realnim učiteljem u Zagrebu. Pretpostavke su za prijavu za zakladnu stipendiju bili: rođenje i boravak na selu, čestitost roditelja, odličan uspjeh u pučkoj školi te obveza upisivanja škole gdje se nastava odvija na njemačkom i slavenskom jeziku. U godišnjem financijskom izvještaju navodi se da je Đakovačka biskupija po preuzvišenom biskupu J. J. Strossmayeru uplatila iznos od 2.000 forinti za podupiranje

³³ SK, kut. »Školstvo, prosvjeta čitaonice, mecenstvo«, 1856. – 1872. Vidi također: PELOZA, »Strossmayer i Istra...«, str. 54–55. U ovome radu ograničavamo se tek na navođenje odgovarajuće literature o kasnijem odnosu Strossmayer – *Naša sloga*: Nevio ŠETIĆ, »Istarske teme u prepisci Strossmayer – Rački«, Tihomir CIEK i Josip VRANDEČIĆ (ur.), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb, 2007., 150.

zaklade.³⁴ Najviši se stupanj preporodnog jedinstva postizao osnivanjem zaklada za stipendiranje učenika i studenata. S osnivanjem zaklada započeo je još biskup J. Dobrila da bi na studij teologije privukao siromašno hrvatsko pučanstvo istarskog sela. Preduvjeti za zakladnu stipendiju bili su: rođenje i boravak na selu, čestitost roditelja, odličan uspjeh u pučkoj školi te obveza upisivanja škole gdje se nastava odvija na njemačkom i slavenskom jeziku.³⁵ Poput J. J. Strossmayera, i Dobrila je poticao opredjeljenje za laičke studije medicine i osobito prava. Nakon Dobriline smrti brigu o zakladama preuzeo je Ivan Šust, počasni član supetarske čitaonice, đakovački biskup Strossmayer, koji je za 23 godine nadživio Dobrilu te Josip Grašić, prezasluzni župnik beramski.

J. J. Strossmayer u Istri je podupirao i druge ustanove: 1893. potpomogao je *Družbu svetih Ćirila i Metoda* s 2.000 forinti, 1898. uplatio je pazinskoj gimnaziji potporu od 2.000 forinti, dok je 1904. godine gradnju sjemenišne zgrade u Pazinu potpomogao sa 6.000 forinti. K tome, osnovao je i zakladu za siromašne učenike riječke gimnazije, koju su pohađali učenici s Kvarnerskih otoka te iz Istre, s 10.000 forinti.³⁶

Hrvatska narodna čitaonica u Svetom Petru u Šumi

Hrvatska narodna čitaonica u Svetom Petru u Šumi utemeljena je 22. travnja 1889. i otvorena 19. svibnja te iste godine.³⁷ Njezino otvorenje odgovarajućim tekstom popratila je *Naša sloga* kako slijedi:

»Hrvatska čitaonica u Svetom Petru u šumi svečano je otvorena prošle nedelje 19 tok uz saučeeše neizbrojena mnoštva naroda. Može se bez pretjerivanja uztvrditi, da se je prošle nedelje ovdje sakupilo toliko naroda, koliko ga je bilo pred nekoliko godina kod tabora u Lindaru. K svečanosti prhirljo je iz Pule predsjednik puljske čitaonice sa kakvih 15 pjevača, koji su ravnali narodnim pjevanjem. Danas se nemožemo upuštati u potanko opisivanje svečanosti, spominjemo samo da je urnebeskim živio-klici popraćen telegrafički pozdrav i blagoslov Njegove preuzvišenosti, velikoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera kao što i pozdrav dra. Vinka Vitezića i drugih naših rodoljuba, što su toga dneva bili sakupljeni u Trstu. Kod skupne večere vladao je uzoran red i mir.

Nit ova naša narodna svečanost nije mogla proći a da se nisu umješali njekeji pazinski šarenjaci koji su došli istoga dana u Sv. Petar sa glazbom. U bivšem pavlinskom samostanu, gdje se sada nalazi krčma jednoga karnjela zabavljali su se na svoj način sa svojim 'ovviva' vabilo se je naše seljake na vino, no naši vrli kmeti nisu htjeli ni blizu, veleć, da ne trebaju karnjelskega vina. Oko 8. ure navečer ispratio je naš narod gostove iz Pule na kolodvor.

³⁴ Vrijednost jednog đakovačkog hrastovog stabla (koji su bili daleko najskuplji) 60-ih i 70-ih godina XIX. stoljeća bila je 8, 15, 22, 30, 35, pa čak i do 60 forinti za najkvalitetnije. Izgradnja lijepa i raskošna župnog dvora u Piškorevcima iznosila je oko 8.000 forinti. Kočija je 1850. godine vrijedila oko 270 forinti, osnovna konjska oprema oko 10 forinti. Četveromjesečna pretplata na *Pučki prijatelj* iznosila je 1 forintu.

³⁵ MILOHANIĆ, »Biskup Juraj Dobrila osnivač studentskih stipendija...«, str. 137–140.

³⁶ PELOZA, »Strossmayer i Istra...«, str. 55.

³⁷ Državni arhiv u Pazinu (dalje DAPA), fond Carsko-kraljevskog kotarskog poglavarstva u Pazinu (1868-1918), kut. 52, skupina spisa pod oznakom I/8.

Odmah zatim prispjeli su i spomenuti šarenjaci sa svojom glazbom. Na kolodvoru pjevalo se neprestano i pozdravljalo živio-klici naše prvake. Čuo se i kakav 'ovviva', ali ovaj bio je uvijek prekidan i zaglušen našimi 'živio' i pljeskanjem rukuh. U tih 'ovviva' odlikovao se neki starina pazinski te izazivao tim naše. Al kad je napokon našem mukotrpnomu narodu počela na ovakva izazivanja krv vriti vičuć 'vrag ti ga nariva', sjeo je brzo spomenuti 'ovviva' u kočiju te pobrao svoje pete. Došlo bi bilo do izgreda, da nije četvorica cos. kralj. žandara pomno na sve pazila i da nisu naši rodoljubi mirili kmetove, da se uzdrže svakoga nasilja. Ova zgoda dokazala je opet, kako se naši protivnici mješaju u naše poslove. Nu neka se paze, jer svaka strpljivost ima svoje granice. Što bi rekli naši šarenjaci da su naši kmetovi došli prošle nedelje izazivati u Pazin talijanašku gospodu, što su bili tu sakupljeni te su viećali o predstojećih izborih. Jedanko pravo za sve.«³⁸

Čitaonica je utemeljena na osnovi austrijskog *Zakona o udruženjima* iz 1867. godine te temeljem njega donesene odluke Carskog kraljevskog namjesništva u Trstu³⁹ kojima su odobrena *Pravila Društva hrvatske narodne čitaonice u Svetom Petru u Šumi*. Iz Pravila društva čitamo da je svrha društva bila »društvena pouka i zabava«⁴⁰ koja se postiže »čitanjem knjiga i novina, razgovorima, javnim predavanjima i zabavnim večerima«.⁴¹ Za potrebe je čitaonice župnik Franjo Lazar na vlastitu zemljištu dao izgraditi boćalište (»igralište za krugljanje«), kupljen je vjerojatno harmonij proizvođača Aristona i note.

Predstavničko tijelo svih članova bila je *Glavna skupština* glede koje Pravila društva govore sljedeće: »Zasluzne po općinu i narod muževe ima glavna skupština imenovati počastnima članovi.«⁴² Na utemeljiteljskoj skupštini održanoj 2. travnja 1889. imenovan je Odbor koji je sačinjavao upravu Društva. Činili su ga Franjo Lazar, supetarski župnik, koji je obnašao dužnost predsjednika, Matej Lazarić koji je obnašao dužnost tajnika i Mijo Buršić koji je obnašao dužnost blagajnika. Pri utemeljenju društvo je imalo 34 člana.

O ovoj čitaonici u samom Svetom Petru u Šumi gotovo da i ne postoji očuvanih pisanih podataka. Poznati supetarski narodnjak i župnik (1893. – 1940.) i dugogodišnji predsjednik čitaonice, Liberat Sloković, oko 1922. godine, u jeku talijanskih i fašističkih okupacijskih radnji, razdijelio je čitaoničku građu među članove, istaknutije i pouzdanije rodoljube, znajući da su se Talijani s osobitom oštrinom okomili upravo na čitaonice, svjesni njihova golema utjecaja na narodnu svijest hrvatskog stanovništva.⁴³ Posljedica je ovog čina bilo raznošenje građe iz čitaonice i dugoročno njezino gubljenje. U Dijecezanskom arhivu u Đakovu podatci o supetarskoj hrvatskoj narodnoj čitaonici u Svetom Petru u Šumi ne postoje, premda su nekoć sigurno postojali. Unatoč ovakvim okolnostima o potpori koju je

³⁸ *Naša sloga*, Trst, 23. 5. 1889., str. 3.

³⁹ Branimir CRLJENKO, »Hrvatske čitaonice Istre na braniku jezičnog i kulturnog identiteta«, u: ISTI (ur.), *Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća*, IKD »Juraj Dobrila« i dr., Pazin – Pula, 1993., str. 19.

⁴⁰ DAPA, fond Carsko-kraljevskog kotarskog poglavarstva..., kut. 52, skupina spisa pod oznakom I/8, čl. 3. Zapisnika.

⁴¹ *Isto*, čl. 4.

⁴² *Isto*, čl. 10.

⁴³ J. BRATULIĆ, »Pogled u povijest Supetarščine...«, str. 32.

ovoj čitaonici slao đakovački biskup J. J. Strossmayer možemo zaključivati s popriličnom pouzdanošću držeći se nekih posrednih povijesnih naznaka i zapisa te općenito okolnosti u kojima je supetarska čitaonica djelovala.

Dolazeći u glavnu dvoranu zgrade nekadašnje hrvatske narodne čitaonice u Svetom Petru u Šumi među ostalim umjetninama na zidu odmah se zamjećuje slika s likom đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera. Poznajući činjenicu da su narodne čitaonice rado izlagale Strossmayerov lik u svojim prostorima, osobito ako je bio njihovim počasnim ili redovnim članom i/ili podupirateljem, ova okolnost iz supetarske čitaonice odmah upućuje na njezinu osobitu svezu s đakovačkim biskupom. U svim zapisima u svezi s ovom čitaonicom, osobito u svezi s njezinim otvaranjem i znamenitim govorom koji je tom prilikom održao njezin prvi tajnik Matej Lazarić iz sela Gljušćići,⁴⁴ napominje se da je tom prilikom pročitao i telegram podrške đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera. K tome, J. J. Strossmayer imenovan je 1891. godine počasnim članom supetarske čitaonice.⁴⁵ Strossmayerov slikovni i članski znamen ovoj je čitaonici davao osobito obilježje i autoritet. Ne čudi stoga što je upravo njegov brzoglasni govor kojim je poslao blagoslov i čestitke, vjerojatno s velikim ponosom i počašćenošću, pročitao 19. svibnja 1889. pred mnogobrojnim gostima supetarske čitaonice koji su ovaj događaj pohodili iz Žminja, Kanfanara, Gologorice, Pazina, Starog Pazina, Lindara, Gračišća, Boljuna, Tinjana, Kringe i ostalih istarskih gradova i gradića.⁴⁶ U izvorima se spominje da je nakon čitanja narod opetovano gromovito (kako izvori navode) uzvikivao: »Živio biskup Strossmayer!«.⁴⁷ Lik J. J. Strossmayera bio je jamac narodnjačkih obilježja čitaonice, postojanja unutarnje organizacije i strukture (statut, predsjednik, tajnik, redovni i počasni članovi, skupština, upravljajući odbor i sl.), urednog poslovanja i djelovanja te urednih financijskih izvješća i računa.

Hrvatska narodna čitaonica u Svetom Petru u Šumi bila je mala seoska čitaonica koja je u doba utemeljenja imala 34 člana, 1894. godine bilo je 37 redovnih članova, 1895. bilo ih je 47, a 1896. čak 57.⁴⁸ Ukupno je do 1922. godine u nju bilo učlanjeno stotinjak članova, većinom muškaraca, ali i nekoliko žena.⁴⁹ Članovi su bili svećenici, učitelji,

⁴⁴ »Narav nakitila nas liepim i toplim danom. Sa raznih strana širom mile nam Istre, posjetilo nas mnogo rodoljuba, želeći i oni svečanosti prisustvovati i dieliti s nama radost i veselje«: *Zapisnik Hrvatske čitaonice u Svetom Petru u Šumi*, govor tajnika Mateja Lazarića. Spomenuti zapisnik danas se ne čuva u zgradi supetarske čitaonice, ali ni u župnom uredu, što je autor utvrdio osobnim i neposrednim uvidom. Očuvana je tek bilježnica s upisima o fondu knjiga i njihovu posuđivanju članovima, a prema posljednjem autorovu neposrednom uvidu od dana 9. svibnja 2009. godine bila je u posjedu i na korištenju kod akademika Josipa Bratulića. Riječ je o bilježnici koja ima funkciju neformalne evidencije te kao takva nije pravni akt poput spomenutog zapisnika. Prema J. Jelinčiću spomenuti se zapisnik nalazi u župnom uredu, što nam u svibnju 2009. godine (nakon proteka 16 godina od Jelinčićeva rada) nije bilo moguće verificirati. Jakov JELINČIĆ, »Hrvatska čitaonica u Svetom Petru u Šumi«, Bruno DOBRIĆ (ur.), *Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća*, IKD »Juraj Dobrila« i dr., Pazin – Pula, 1993., str. 69.

⁴⁵ CRLJENKO, »Hrvatske čitaonice Istre na braniku...«, str. 20; J. BRATULIĆ, »Pogled u povijest Supetarščine...«, str. 30.

⁴⁶ DAPA, fond Carsko-kraljevskog kotarskog poglavarstva..., kut. 52, skupina spisa pod oznakom I/8.

⁴⁷ *Na ist. mj.*

⁴⁸ *Na ist. mj.* O tome vidi: JELINČIĆ, »Hrvatska čitaonica...«, str. 75.

⁴⁹ J. BRATULIĆ, »Pogled u povijest Supetarščine...«, str. 32.

trgovci i poljodjelci («kmeti»). Svojim je obilježjima supetarska čitaonica bila vrlo bliska čitaonici u Kraljevici. Potpore koje je takvim malim seoskim čitaonicama davao biskup J. J. Strossmayer gotovo su uvijek iznosile 50 forinti.

Godine 1910. u čitaonici se nalazilo 120 knjiga i kompleti časopisa i novina (osobito sva izdanja *Naše sloge*,⁵⁰ izdanja Matice hrvatske i Društva svetog Jeronima, Dobrilin molitvenik *Otče, budi volja tvoja*). Čitaonica je primala i sljedeće časopise i novine: *Katolička Dalmacija*, *Glasnik svetog Josipa*, *Obzor*, *Hrvatska*, *Dom i sviet*, *Zvekan*, *Pučki list*, *Edinost*, *Il diritto croato* (kasnije *Il pensiero slavo*), *Glasnik Presvetog Srca Isusova* i *Gospina krunica*.⁵¹ Publikacije su se pribavljale dijelom po sniženoj cijeni, dijelom je knjižnici publikacije iz župnog ureda posuđivao supetarski župnik. Supetarska čitaonica bila je član Matice hrvatske te je primala sva njezina izdanja.

Struktura počasnih članova čitaonice u Svetom Petru u Šumi osobito je zanimljiva jer objedinjuje pripadnike dvaju različitih pristupa rješenju hrvatskog pitanja u Monarhiji. Matko Laginja, odvjetnik u Puli i narodni zastupnik, i Vjekoslav Spinčić, umirovljeni profesor i narodni zastupnik, obojica počasni članovi od 1895. godine, predstavnici su starčevićanskog pravaštva, a J. J. Strossmayer (počasni član od 1. svibnja 1891.), s druge strane, izrazit ilirac, kao i pokojni biskup J. Dobrila.⁵² Iako se Dobrila još za života bio razišao s pravaškom strujom, to nije sprječavalo njihovo podjednako sudjelovanje u osnivanju i podupiranju čitaoničkog pokreta u Istri te svih narodnjačkih ustanova koje su se osnivale širom Istre. Popis počasnih članova supetarske čitaonice i prisustvo J. J. Strossmayera tome je pouzdani dokaz. Počasnim članom supetarske čitaonice bio je i Ivan (Johan) Šust, prokancelar i katedralni župnik, suizvršitelj oporuke biskupa J. Dobrile i osoba koja je preuzela brigu i upravljanje đačkim stipendijskim zakladama koje je bio osnovao biskup Dobrila.⁵³ Kao počasni članovi supetarske čitaonice još se spominju i Fran Volarić (počasni član od 18. svibnja 1891.), dekan i generalni vikar Krčke biskupije te narodni zastupnik, i Ivan Crnčić, svećenik, povjesničar, jezikoslovac, akademik, veliki dobrotvor koji je, k tome, prvi odgonetnuo naziv *sveta Lucija* na Bašćanskoj ploči te se općenito istaknuo kao proučavatelj glagoljičke pismenosti.⁵⁴ Struktura počasnih članova odražava i

⁵⁰ U zapisniku sa sjednice održane 20. svibnja 1894. čita se mišljenje da bez *Naše sloge* »smjelo ostati nijedno narodno društvo«; *na ist. mj.*

⁵¹ DAPA, fond Carsko-kraljevskog kotarskog poglavarstva..., kut. 52, skupina spisa pod oznakom I/8.

⁵² Od korespondencije J. J. Strossmayer – J. Dobrila u Dijecezanskom arhivu u Đakovu očuvano je samo jedno pismo. Iz Poreča je biskup J. Dobrila dana 2. rujna 1875. uputio pismo J. J. Strossmayeru čestitajući mu 25. obljetnicu biskupovanja. Pismo je izrazito prijateljsko, a J. Dobrila se i potpisao kao »prijatelj J. Dobrila«, što upućuje na njihove bliske neformalne i prijateljske veze koje potječu još iz razdoblja studija na bečkom Augustineumu. J. Dobrila u ovome pismu najavljuje svoje preseljenje u Trst koje se imalo dogoditi 20. rujna 1875. godine. Dobrila navodi da mu je teško bilo u Poreču te da će mu još teže biti u Trstu. Uz ovo se pismo nalazi i komad papira sa Strossmayerovim rukopisom s kratkim tekstom koji je njegov tajnik brzojavom imao poslati biskupu Dobrili. Dopis glasi: »Presvietlom gospodinu biskupu Dobrili, Triest. Molim javi mi, je sli kamo biskupe zvanično pozvan na svečanosti u Pešti i Beču. Strossmajer J. biskup.«

⁵³ Archivio diocesano di Trieste, »Test. di Dobrila 1880.«.

⁵⁴ Vidi zbornik radova: Zdravko JELENOVIĆ (ur.), *Ivan Črnčić 1897. – 1997. – Povodom 100. Obljetnice smrti*, Adamić, Rijeka, 1999.

nositelje čitaoničkog pokreta: intelektualci (doktori znanosti), ugledno svećenstvo, pisci i istraživači glagoljičke tradicije i baštine.

Zanimljivo je da J. J. Strossmayer nije bio počasnim članom čitaonice otpočetak, ali joj je mogao već 1889. godine na neki način financijski pripomoći. Naznaka financijske i svekolike nematerijalne podrške ogleđa se u spominjanom brzojavu. Imenovanje J. J. Strossmayera počasnim članom 1891. godine možda se može povezati s činjenicom da su se upravo te godine pojavile prve ideje i inicijative o potrebi izgradnje čitaoničke zgrade – Narodnog doma. Josip Bratulić navodi da je gradnju potaknuo supetarski župnik Franjo Lazar kada je 1891. godine pozvao sve Supetarce, osobito desetoricu tadašnjih supetarskih zidara, da podignu čitaoničko zdanje koje je trebalo osigurati nesmetano djelovanje čitaonice u neovisnosti od općine.⁵⁵ Iz arhivske građe čitamo da je među članstvom postojala bojazan da bi supetarska općina (kojom su upravljali Talijani) mogla oduzeti pravo korištenja općinskih prostorija te time onemogućiti rad čitaonice. Stoga je mjesni župnik Franjo Lazar pozivao zidare na potporu svojim radom i materijalom, a ostale sumještane da potpomognu gradnju doma darom od 10 ili 20 novčića, a oni koji su u mogućnosti s 1, 5 ili 10 forinti. Budući da je upravo te godine J. J. Strossmayer imenovan počasnim članom, vrlo je izvjesno da je on financijski pripomogao gradnju, što je mogao biti i povod imenovanju.

Značenje hrvatske narodne čitaonice u Svetom Petru u Šumi i njezine zgrade ogleđa se u činjenici što je u njezinu sklopu od 1907. djelovala supetarska *Posujilnica*, a od 1911. godine omladinsko društvo *Seljačka sloga*. Čitaonica je bila mjestom održavanja brojnih predstava koje su uprizorili pazinski gimnazijalci, ali i članovi *Seljačke sloge*.⁵⁶ Za razdoblje djelovanja čitaonice od 1896. do 1910. godine nisu ostali očuvani zapisnici o njezinu djelovanju. Godine 1912. imala je samo 25 članova, što je bila posljedica neplaćanja ili neurednog plaćanja članarine, a čitaonica je sigurno djelovala do 1920. godine.

Kontekst i okolnosti njezina otvaranja koji su opisani u listu *Naša sloga* potvrđuju da je ona bila uporište narodnjaštva i narodnjačkog pokreta koji se temeljio na nenasilju, narodnoj stezi, načelu zakonitosti, uvažavanju i trpeljivosti prema manjinskim (ratobornim) talijanašima, ali i promicanju jednakosti i ravnopravnosti svih stanovnika, bez obzira na nacionalnu pripadnost (pojam nacije i nacionalne pripadnosti tada je već bio formiran).

Zaključak

Branimir Crljenko dobro je primijetio da je narodni preporod u Istri započeo u čitaonicama.⁵⁷ Narodnjačke čitaonice u Istri u vrijeme svojeg osnivanja i djelovanja bile su tvrda uporišta narodnjačke misli, odgovarajućih nacionalno-političkih i društveno-političkih shvaćanja, prosvjetna i prosvjetiteljska središta (počeci kazališnog života i dramske umjetnosti na hrvatskom jeziku u Istri također su u svezi s narodnim čitaonicama⁵⁸)

⁵⁵ J. BRATULIĆ, »Pogled u povijest Supetarščine...«, str. 31.

⁵⁶ *Isto*, str. 32.

⁵⁷ CRLJENKO, »Hrvatske čitaonice Istre na braniku...«, str. 18.

⁵⁸ *Isto*, str. 22.

te ishodišta pismenosti i naobraženosti u hrvatskom narodnjačkom duhu. U kulturno-povijesnom krajoliku Istre one zauzimaju osobito mjesto jer je svrha njihova djelovanja kudikamo prelazila okvire čitaonice kako je danas poimamo. Njihovo osnivanje i djelovanje, a osobito njihovo financijsko i nematerijalno podupiranje, provodilo se sustavno i osobito promišljeno. Na primjeru narodnjačkih čitaonica u Istri i Sjevernom hrvatskom primorju, pa i na primjeru supetarske hrvatske narodne čitaonice, zamjećuju se sve odrednice podupirateljskih nastojanja. Strossmayerov lik među počasnim ili redovnim članstvom predstavljao je osobitu odrednicu određene čitaonice, on je jamčio njezina odgovarajuća obilježja i povezanost na planu narodnjačkog djelovanja sa svim narodnjačkim ustanovama u Istri, ali i izvan njezinih okvira. Pregled građe u Dijecezanskom arhivu u Đakovu ukazuje da je Strossmayerova politika financiranja i podupiranja djelovanja narodnjačkih čitaonica bila sustavna, sveobuhvatna, prethodno dobro osmišljena i vrlo transparenta.

Iz drugih okolnosti onoga vremena razabire se da su arhivski podatci o Strossmayerovu podupiranju narodnjačkog pokreta u Istri i Sjevernom hrvatskom primorju podosta fragmentarni. Primjerice, o 50. obljetnici Strossmayerova biskupovanja 1900. godine, od istarskih narodnjačkih čitaonica čestitke su mu poslale čitaonice u Buzetu, Puli, Kastvu i Malom Lošinju, a od istarskih gradova Buzet, Kastav i Pazin.⁵⁹ To je pouzdana naznaka da je J. J. Strossmayer zadužio i neke spomenute čitaonice i gradove, o čemu u očuvanoj arhivskoj građi nema podataka.

U Istri i Sjevernom hrvatskom primorju čitaonice su počele slabije djelovati u prvom desetljeću XX. stoljeća, uključujući i onu supetarsku. Jačajući fašizam i talijanska okupacija imali su za cilj sustavno uništiti svaki narodnjački spomen u Istri, a osobito narodnjačka uporišta – čitaonice. Supetarska knjižnica ugašena je oko 1922. godine, uslijed agresivne okupatorske politike i straha njezina članstva od pritisaka. Čini se da okupljanja narodnjaka u Svetom Petru u Šumi nisu prestala ni nakon prestanka rada čitaonice i razdjeljivanja čitaoničke građe među istaknutije i pouzdanije supetarske rodoljube. Narodna riječ i dalje se potajice čitala unatoč okupatorskim zabranama i pritiscima, dokazujući time neslomljivost te nepokolebljivost narodnog duha.

⁵⁹ PAVIĆ – CEPELIĆ, *Biskup Josip Juraj Strossmayer...*, str. 962–963.

SAŽETAK

Potpore biskupa Josipa Jurja Strossmayera čitaonicama i narodnjačkom pokretu u Istri (Građa Dijecezanskog arhiva u Đakovu)

Temeljem podataka iz građe Dijecezanskog arhiva u Đakovu o ovome radu analizira se potpora (materijalna i nematerijalna) koju je biskup J. J. Strossmayer sustavno i promišljeno pružao narodnjačkom čitaoničkom pokretu u Istri. Polazište za ovu analizu neizostavno čini propitivanje društveno-političkog konteksta u Istri krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, ali i osobno poznanstvo biskupa J. Dobrile i J. Strossmayera iz studentskih dana na bečkom Augustineumu. Na takva osnovna i kontekstualna propitivanja nadovezuje se prikaz, analiza i propitivanje arhivskih podataka kako o potporama koje je Strossmayer pružao narodnim čitaonicama na širem području južnoslavenskih zemalja, tako i na području Istre. Spomenuto Strossmayerovo podupiranje djelatnosti čitaonica pokazuje se kao kontinuirana politika, ali i aktivno nadgledanje njihova rada, financijskih izvještaja i postignutih ciljeva. U ovome radu posebna pozornost pridana je i Strossmayerovim zaslugama za djelovanje učeničkih stipendijskih zaklada u Istri koje je izrazito potpomogao, čitaonici u Svetom Petru u Šumi, drugim narodnim čitaonicama u Istri, ali i jednoj osobitoj bliskosti između Đakovačke biskupije i narodnjačkog pokreta u Istri.

SUMMARY

Support of the Bishop Josip Juraj Strossmayer to the reading rooms and to the people's movement in Istria (Material kept by the Diocesan Archives in Đakovo)

Based on the information obtained from the material kept by the Diocesan Archives in Đakovo, this paper analyses the support (both material and immaterial) provided systematically and deliberately by Bishop J. J. Strossmayer to the people's reading-room movement in Istria. The point of departure of the analysis could not be but the questioning of the social and political context of Istria at the turn of the 20th century, but also the personal acquaintanceship of Bishop J. Dobrila with Bishop J. J. Strossmayer from their student days at the Viennese Augustineum. However, such basic and contextual questioning was widened to include a presentation, analysis and questioning of archival information on the support provided by Strossmayer both to people's reading rooms throughout Yugoslavia and to those in Istria. This Strossmayer's support for the activities of people's reading rooms was reflected in a continuous policy, but also in an active monitoring of their work, financial reports and achieved goals. In the paper special attention was paid to Strossmayer's credits for the operation of pupil's scholarship foundations in Istria, which were largely supported by him, to the Reading Room at Sveti Petar u Šumi, other people's reading rooms in Istria, and also to a particular closeness between the Diocese of Đakovo and the people's movement in Istria.

RIASSUNTO

Il sostegno del vescovo Josip Juraj Strossmayer alle sale di lettura e al movimento popolare in Istria (Il materiale dell'Archivio diocesano di Diacovo)

In base ai dati provenienti dal materiale dell'Archivio diocesano di Diacovo in questo testo viene analizzato il sostegno (materiale e di altra natura) che il vescovo J. J. Strossmayer offriva, in modo sistematico e ben considerato, al movimento popolare relativo alle sale di lettura in Istria. Il punto di partenza per l'analisi è, immancabilmente, rappresentato dall'esame del contesto sociale e politico in Istria alla fine del XIX secolo e agli inizi del XX secolo, nonché dalla conoscenza personale tra i vescovi J. Dobrila e J. Strossmayer che risale ai tempi studenteschi all'Augustineum di Vienna. A queste considerazioni fondamentali e contestuali vengono associate la presentazione, l'analisi e le considerazioni dei dati archivistici legati sia ai sostegni che Strossmayer offriva alle sale di lettura popolari sul territorio più ampio dei Paesi slavi del sud, che sul territorio dell'Istria. Il supporto citato di Strossmayer alle attività delle sale di lettura risulta una politica di continuità ma significa anche la sorveglianza attiva della loro attività, dei rapporti finanziari e degli obiettivi raggiunti. In questo testo, l'attenzione particolare è puntata sul merito di Strossmayer relativo al funzionamento delle fondazioni delle borse di studio di studenti in Istria che sosteneva in modo particolare, alla sala di lettura di San Pietro in Selve, alle altre sale di lettura in Istria, ma anche su un'affinità particolare tra la diocesi di Diacovo e il movimento popolare in Istria.